विज्ञानवारी पूर्व परीक्षा 2026

लेख १ - सौजन्य: दैनिक महाराष्ट्र टाईम्स

डॉ. जयंत विष्णू नारळीकर : खगोलशास्त्रज्ञ आणि लेखक

---

१. परिचय

- डॉ. जयंत विष्णू नारळीकर हे भारतातील अग्रगण्य **खगोलशास्त्रज्ञ, गणितज्ञ आणि प्रसिद्ध विज्ञानलेखक** होते.
- जन्म: **१९ जुलै १९३८, कोल्हापूर**
- त्यांनी भारतीय तसेच आंतरराष्ट्रीय पातळीवर विज्ञान, खगोलभौतिकी आणि विज्ञानप्रसारात मोठे योगदान दिले.

---

२. कौटुंबिक पार्श्वभूमी

- वडील: **रँग्लर विष्णू वासुदेव नारळीकर**
  - बनारस हिंदू विद्यापीठ (BHU), वाराणसी - गणित विभाग प्रमुख
- आई: **सुमती विष्णू नारळीकर** – संस्कृत विदुषी
- बालपण: वाराणसीच्या शैक्षणिक वातावरणात वाढ

---

३. शिक्षण

- शालेय शिक्षण: वाराणसी
- **१९५७:** विज्ञान शाखेत पदवी (प्रथम क्रमांक)
- उच्च शिक्षणासाठी केंब्रिज विद्यापीठ, ब्रिटन येथे प्रस्थान
- केंब्रिज येथील पदव्या:
  - **B.A.**
  - **M.A.**
  - **Ph.D.**
- केंब्रिजमधील मान-पदवे:
  - **Wrangler** पदवी
  - **Tyson Medal** (खगोलशास्त्र)
  - **Smith Prize**
  - इतर अनेक पुरस्कार

---

४. वैवाहिक जीवन

- **१९६६:** मंगला सदाशिव राजवाडे (गणितज्ज्ञ) यांच्याशी विवाह
- तीन कन्या: **गीता, गिरिजा, लीलावती**
- मंगला नारळीकर यांचे साहित्यिक योगदान:
  - *नभात हसते तारे* – सहलेखिका
  - *पाहिलेले देश, भेटलेली माणसं* – स्वतंत्र ग्रंथ

---

५. भारतातील शैक्षणिक आणि वैज्ञानिक कार्य

५.१ टाटा मूलभूत संशोधन संस्था (TIFR), मुंबई

- **१९७२:** भारतात पुनरागमन
- खगोलशास्त्र विभागप्रमुख म्हणून नियुक्ती
- खगोलभौतिकी संशोधनात महत्त्वाचे योगदान

५.२ आयुका (IUCAA), पुणे

- **१९८८:** आयुका (Inter-University Centre for Astronomy & Astrophysics) यांचे संचालक म्हणून नियुक्ती
- आयुका भारतीय खगोलशास्त्राचा प्रमुख संशोधनकेंद्र बनले

---

६. विज्ञानप्रसारातील योगदान

- अनेक मराठी नियतकालिकांत वैज्ञानिक लेखन
- विज्ञान सर्वसामान्यांना समजावे यासाठी सतत प्रयत्न
- त्यांच्या पुस्तकांचे अनेक भाषांमध्ये भाषांतर
- *यक्षांची देणगी* या पहिल्या पुस्तकाला **महाराष्ट्र शासन पुरस्कार**

---

७. प्रमुख वैज्ञानिक कार्य

- सर **फ्रेड हॉईल** यांच्यासह **Conformal Gravity Theory** मांडली

- चार दशकांपेक्षा जास्त काळ खगोलभौतिकी, विश्वरचना आणि बिग बँगच्या पर्यायी सिद्धांतांवर संशोधन
- सर्व प्रसारमाध्यमांचा विज्ञानप्रसारासाठी उपयोग

---

८. विज्ञानकथा (Science Fiction) पुस्तके

- अंतराळातील भस्मासुर
- अंतराळातील स्फोट
- अभयारण्य
- चला जाऊ अवकाश सफरीला
- टाइम मशिनची किमया
- प्रेषित
- यक्षांची देणगी
- याला जीवन ऐसे नाव
- वामन परत न आला
- व्हायरस

---

९. इतर विज्ञानविषयक पुस्तके

- अंतराळ आणि विज्ञान
- आकाशाशी जडले नाते
- गणितातील गमतीजमती
- नभात हसरे तारे *(सहलेखक: डॉ. अजित केंभावी, डॉ. मंगला नारळीकर)*
- नव्या सहस्रकाचे नवे विज्ञान
- युगायुगाची जुगलबंदी गणित अन् विज्ञानाची *(आगामी)*
- विश्वाची रचना
- विज्ञान आणि वैज्ञानिक
- विज्ञानगंगेची अवखळ वळणे
- विज्ञानाची गरूडझेप
- विज्ञानाचे रचयिते
- समग्र जयंत नारळीकर *(५ कादंबऱ्यांचा संग्रह)*
- सूर्याचा प्रकोप

---

१०. आत्मचरित्रपर पुस्तके

- चार नगरांतले माझे विश्व
- पाहिलेले देश, भेटलेली माणसं
- समग्र जयंत नारळीकर

---

११. पुरस्कार व सन्मान

- **१९६५ - पद्मभूषण**
- **२००४ - पद्मविभूषण**
- **२०१० - महाराष्ट्रभूषण**
- भटनागर पुरस्कार
- एम. पी. बिर्ला पुरस्कार
- डॉ. वाय. नायुदम्मा स्मृती पुरस्कार - २०१३
- साहित्य अकादमी पुरस्कार (दिल्ली) - २०१४ (*चार नगरांतले माझे विश्व*)
- 'यक्षाची देणगी' – महाराष्ट्र शासन पुरस्कार
- साहित्यविषयक **जीवनगौरव पुरस्कार (२०१२)**
- फाय फाउंडेशन, इचलकरंजी - **राष्ट्रभूषण पुरस्कार**

लेख २ - सौजन्य: विकीपेडिया

जयंत विष्णू नारळीकर

पूर्ण नाव	जयंत विष्णू नारळीकर
जन्म	१९ जुलै, १९३८ कोल्हापूर
मृत्यू	२० मे, २०२५ (वय ८६)
निवासस्थान	पुणे
नागरिकत्व	भारतीय
राष्ट्रीयत्व	भारतीय
कार्यक्षेत्र	खगोलभौतिकी

कार्यसंस्था	• केंब्रिज विद्यापीठ • टाटा मूलभूत संशोधन संस्था आयुका
प्रशिक्षण	• बनारस हिंदू विद्यापीठ • केंब्रिज विद्यापीठ
डॉक्टरेटचे मार्गदर्शक	फ्रेड हॉईल
पुरस्कार	यादी
वडील	विष्णु नारळीकर
आई	सुमती नारळीकर
पत्नी	मंगला नारळीकर
अपत्ये	गीता (कन्या), गिरिजा (कन्या), लीलावती (कन्या)

डॉ. जयंत विष्णू नारळीकर : एक विहंगावलोकन
(१९ जुलै १९३८ - २० मे २०२५)
भारतीय खगोलशास्त्रज्ञ, लेखक, विज्ञानप्रसारक व विज्ञानकथाकार

---

१. विज्ञानकथा पुस्तके (Science Fiction Books)

1. अंतराळातील भस्मासुर
2. अंतराळातील स्फोट
3. अभयारण्य
4. चला जाऊ अवकाश सफरीला
5. टाइम मशीनची किमया
6. प्रेषित
7. यक्षांची देणगी
8. याला जीवन असे नाव
9. वामन परत न आला
10. व्हायरस
11. समग्र जयंत नारळीकर *(प्रेषित, वामन परत न आला, अंतराळातील स्फोट, व्हायरस आणि अभयारण्य यांचा संग्रह)*

---

२. विज्ञानविषयक पुस्तके (Science Popular Books)

1. अंतराळ आणि विज्ञान
2. आकाशाशी जडले नाते
3. गणितातील गमतीजमती
4. नभात हसरे तारे *(सहलेखक: डॉ. अजित केंभावी, डॉ. मंगला नारळीकर)*
5. नव्या सहस्रकाचे नवे विज्ञान
6. युगायुगाची जुगलबंदी गणित अन् विज्ञानाची
7. विश्वाची रचना
8. विज्ञान आणि वैज्ञानिक
9. विज्ञानगंगेची अवखळ वळणे
10. विज्ञानाची गरुडझेप
11. विज्ञानाचे रचयिते
12. सूर्याचा प्रकोप
13. Facts and Speculations in Cosmology *(Geoffrey Burbidge सहलेखन)*
14. Seven Wonders of the Cosmos

---

३. आत्मचरित्र / चरित्रात्मक ग्रंथ

1. चार नगरांतले माझे विश्व *(साहित्य अकादमी पुरस्कारप्राप्त)*
2. पाहिलेले देश भेटलेली माणसं
3. समग्र जयंत नारळीकर
4. विज्ञान यात्री - डॉ. जयंत नारळीकर *(लेखिका डॉ. विजया वाड)*

---

४. इतर साहित्यिक रचना व सहभाग

- ९४वे अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन, नाशिक (जानेवारी २०२१) - अध्यक्षपद

- विज्ञानप्रसारासाठी हजारो लेख, व्याख्याने, रेडिओ-टीव्ही कार्यक्रम
- मराठी, हिंदी, इंग्रजी भाषांमध्ये विपुल लेखन
- त्यांच्या साहित्याचे अनुवाद:
    - भारतीय भाषा: बंगाली, तेलुगू, कन्नड, गुजराती, मल्याळम, हिंदी
    - परदेशी भाषा: ग्रीक, इटालियन, स्पॅनिश, फ्रेंच, जपानी, पोलिश, चिनी, रशियन

---

५. संशोधन कार्य व वैज्ञानिक योगदान

(मराठी विश्वकोश + IUCAA आधारित)

५.१ संशोधन क्षेत्रे

- विश्वरचना (Cosmology)
- स्थिर स्थिती सिद्धांत (Quasi-steady State Theory)
- कन्फॉर्मल ग्रॅव्हिटी थिअरी
- गुरुत्वाकर्षण (Gravity)
- माख तत्त्व (Mach's Principle)
- कृष्णविवरे (Black Holes)
- क्वासार्स
- क्वांटम विश्वरचना (Quantum Cosmology)
- Action-at-a-distance Physics

५.२ महत्त्वाचे वैज्ञानिक प्रकल्प

- वातावरणातील ४१ कि.मी. उंचीवरून सूक्ष्मजीव शोध मोहीम
    - २००१ व २००५ मधील नमुन्यांतून **जीवाणूंचे अस्तित्व** आढळले
    - पृथ्वीवरील जीवनाची उत्पत्ती परग्रहांवरून? (Panspermia Hypothesis)

५.३ संशोधन प्रकाशने

- **३६७ पेक्षा अधिक शोधनिबंध** आंतरराष्ट्रीय नियतकालिकांत
- १४० पेक्षा जास्त पुस्तिका/पुस्तके (लेखन, संपादन, अनुवाद)

---

६. शैक्षणिक व संस्थात्मक कार्य

६.१ केंब्रिज विद्यापीठ

- B.A., Ph.D., M.A., Sc.D.
- मार्गदर्शक: **फ्रेड हॉईल**
- पुरस्कार:
    - Tyson Medal
    - Smith Prize
    - Adams Prize

६.२ भारतातील कार्य

TIFR, मुंबई (1972–1988)

- सैद्धांतिक खगोलभौतिकी विभाग प्रमुख
- भारतात खगोलशास्त्र संशोधन मजबूत केले

IUCAA, पुणे (1988–2003)

- संस्थापक-संचालक
- भारतातील आंतरविद्यापीठीय खगोलशास्त्र संशोधनाचे प्रमुख केंद्र निर्माण
- २००७ नंतर: **सुप्रतिष्ठित प्राध्यापक (Emeritus Professor)**

---

७. विज्ञानप्रसारातील योगदान

- *आकाशाशी जडले नाते* – दूरदर्शन मालिका
- *ब्रह्मांड* – हिंदी विज्ञानमालिका
- ११४० हून अधिक लेख
- मुलांसाठी शिबिरे, व्याख्याने, प्रयोगशाळा शिबिरे
- विनोदी शैलीत "व्याख्यानबाजी"

---

८. पुरस्कार आणि सन्मान

८.१ भारत सरकारचे पुरस्कार

- **पद्मभूषण - १९६५**
- **पद्मविभूषण - २००४**
- **महाराष्ट्रभूषण - २०१०**

८.२ राष्ट्रीय पुरस्कार

- भटनागर पुरस्कार

- एम.पी. बिर्ला पुरस्कार
- आत्माराम पुरस्कार (१९८९)
- इंदिरा गांधी विज्ञान पुरस्कार - INSA (१९९०)
- साहित्य अकादमी पुरस्कार - २०१४ (*चार नगरांतले माझे विश्व*)

८.३ आंतरराष्ट्रीय पुरस्कार

- प्रिक्स ज्यूल्स जॅन्सेन - फ्रेंच ॲस्ट्रोनॉमिकल सोसायटी
- UNESCO Kalinga Award – १९९६
- Carl Sagan – *Cosmos: A Personal Voyage* कार्यक्रमात विशेष सहभाग

८.४ सन्माननीय सदस्यत्व

- Royal Astronomical Society (London) – Associate
- तीनही भारतीय राष्ट्रीय विज्ञान अकादमी - Fellow
- Third World Academy of Sciences – Fellow